

MTIHANI WA MWIGO WA GATUZI NDOGO LA GATANGA 2016**INSHA****102/1****KARATASI LA KWANZA**

1. Lazima.
Andika barua kwa mhariri wa gazeti la Tomoko Leo ukiangazia madhara na jinsi ya kukabiliana na uwindaji haramu nchini.
2. Ugatuzi una faida nyingi kuliko hasara. Jadili.
3. Tunga kisa kitakachodhihirisha maana ya methali ifuatayo:
Kupanda mchongoma kushuka ndio ngoma.
4. Tunga kisa kitakachomalizika kwa maneno yafuatayo:
... niliketi nikishika tama, iliyokuwa nyumba yangu ikawa jivu tu! Sikuyazuia machozi yaliyonibubujika.

MTIHANI WA MWIGO WA GATUZI NDOGO LA GATANGA 2016**102/2****LUGHA****KARATASI LA PILI**

1. UFAHAMU. (alama 15)
Soma kifungu kifuatacho kisha ujibu maswali vafuatayo.
Ufisadi ni uhalifu unaohusu kuzitumia njia za ulaghai kujipatia pesa, mali au vitu hasa vya umma. Nchini Kenya ufisadi hujitokeza kwa njia mbalimbali na kila mojawapo ina athari zake. Kwa mfano kuna maafisa wa serikali wajipatia pesa kwa kuza stakabadhi za serikali kama vile pasi, vyeti vya kuzaliwa, vyeti vya kumiliki mashamba, vitambulisho n.k. Kwa raia, kuna hatari kubwa kwa sababu watu wasio raia wa Kenya wameweza kusajiliwa kama wakenya na kuendelea uhalifu kama ugaidi, wizi na ulanguzi wa dawa za kulevya. Wengine hujipatia vibali vya kufanya kazi na kuajiriwa kazi ambazo zingefanywa na wakenya. Hii imechangia ongezeko la uhaba wa kazi nchini. Watumizi wengine wa umma huuza mali ya serikali kama vile magari, nyumba na ardhi na kufutika pesa za mauzo mifukoni mwao. Wengine wao hujinyakulia na kufanya vitu hivyo kuwa mali yao. Ufisadi wa aina hii umegharimu serikali kiasi kikubwa cha fedha. Serikali imelazimika kununulia maafisa wake magari baada ya muda mfupi, kulipia wafanyi kazi wake kodi za nyumba na kukosa viwanja vya upanuzi na ujezi wa shule hospitali, vituo vya polisi na taasisi zingine maalumu. Baadhi ya wataalamu kama madaktari huiba dawa kutoka hospitali za umaa kupeleka vituo vyao vya afya. Pia hutumia wakati wao mwingi katika kazi zao za kibinafsi na kuwaacha wagonjwa katika hospitali za umaa wakihangaika. Sio madaktari tu, kuna masoroveya, wahandisi, mawakili, walimu na mahasibu ambao hukwepa majukumu yao serikalini na kufanya kazi za kibinafsi. Wengine wasio wataalam huendesha biashara za aina tofauti, na huku wanaendelea kupokea mishahara. Wanafunzi wanaotaka kujiunga na vyuo na shule bora za umma na hawakuhitimu wakati mwingine hulazimika kusalimu amri na kutoa hongo ili wapate nafasi za kusoma. Kiasi cha pesa kinachohitajika kuwa kikubwa hivi kwamba ni wachache humudu hizo rushwa. Wale wasiojimudu kifedha hubaki wakilia ngoa. Kuna wazazi ambao hutumia vyeo vyao na 'undugu' kupata nafasi zilizotajwa, jambo ambalo huwanyima wanafunzi werevu kutoka jamii maskini nafasi ya kupata elimu. Matokeo huwa ni kuelimisha watu wasiostahili na ambao mwishowe hawaziwezi kazi wanazosomea wakihitimu na kuanza hudumia jamii. Ufisadi umekita mizizi na kushamiri katika sekta za umma na za kibinafsi kwa upande wa kuajiri wafanyikazi. Ni vigumu kupata kazi ikiwa hujui mtu mkubwa katika shirika linalohusika au uzunguke mbuyu. Matokeo ni kuajiri wafanyikazi wasiohitimu na wasiowajibika kazini. Vyeo na madaraka katika baadhi ya mashirika hutolewa kwa njia ya mapendeleo na ufisadi. Kwa hivyo, wafanyikazi wenye bidii hufa moyo kwa sababu hawasaidiwi ipasavyo. Badala yake wale wasioleta bidii hupandishwa vyeo na kuwaacha palepale. Hata hivyo, mbio za sakafuni huishia ukingoni. Serikali imetangaza vita dhidi ya ufisadi. Tayari tume kadhaa zimeteuliwa kuchunguza visa vya ufisadi ulitotekelezwa hapo mbeleni. Mojawapo ya tume hizo ni Tume ya kuchunguza Kashfa ya "Goldenberg" ambapo pesa za umma (mabilioni ya shilingi) ziliporwa na mashirika na watu binafsi kwa njia sizizo halali. Watakaopatikana na hatia ya kushiriki ufisadi huo watahitajika kurudisha pesa hizo. Serikali pia imeunda kamati ya kupokea malalamiko kutoka kwa wananchi waliohasiriwa na mawakili walaghai ambao hupokea ridhaa kwa niaba ya wateja wao na kukosa wawalipa, au wakilipwa kuwatetea mahakamani wanakwepa jukumu hilo ilhali wamekwishalipwa. Ni matumaini yetu kuwa ulaghai huu utaangamizwa kabisa kwani hakuna refu lisilokuwa na ncha.

*Jg Academic Consultancy Nairobi 2011 Mocks Topical Analysis.***Maswali.**

- (a) Eleza aina **nne** za ufisadi zilizotajwa katika kifungu ulichosoma. (alama 4)
- (b) Kulingana na kifungu ulichosoma ufisadi umeathiri nchi yetu kwa njia gani? (alama 3)
- (c) Serikali inafanya jitihada gani ili kukomesha ufisadi? (alama 2)
- (d) Kwa maoni yako unafikiri ufisadi husababishwa na nini? (alama 2)
- (e) Toa msamiati mwingine wenye maana sawa na rushwa. (alama 1)
- (f) Eleza maana ya msamiati ufuatao kama ulivyotumiwa katika kifungu. (alama 3)
 - (i) Kashfa
 - (ii) shamiri

(iii)wakilia ngoa

2. **UFUPISHO (alama 15)****Soma kifungu kifuatacho kisha ujibu maswali.**

Uwezo wa kuyakumbuka mambo ni hazina kuu kutoka kwa mtu yeyote yule aliye hai. Uwezo huu wa kukumbuka ni mojawapo ya shughuli changamano za ubongo. Ubongo wa mwanadamu hutekeleza shughuli hii kwa namna tatu. Kwanza ubongo hunasa jambo kisha huliifadhi. Baadaye huanzisha mfumo wa kutoa kilicho hifadhiwa. Ubongo ukiathirika kwa namna yoyote katika mojawapo ya njia hizi, basi uwezo wa kuyakumbuka mambo huvurugika.

Ingawa inaaminike kuwa uwezo wa kukumbuka hurithishwa toka kizazi kimoja hadi kingine, wataalamu wa maswala ya kiakili wanabaini kuwa uwezo huu unaweza kuimarishwa. Uimarishaji huu huhitaji mikakati madhubuti.

Njia mojawapo ya kustawisha uwezo wa kukumbuka ni kupitia kwa lishe. Vyakula vilivyosheheni vitamini B vyenye amino asidi husaidia kuimarisha uwezo wa kukumbuka. Vyakula kama hivi ni mboga, nyama (hasa maini), bidhaa za soya, matunda, maziwa, bidhaa za ngano, samaki, pamoja na mayai. Vyakula vingine muhimu katika ustawishaji huu ni vile vyenye madini ya chuma. Madini haya huwezesha usambazaji wa hewa katika ubongo kwa wepesi. Vyakula ambavyo vina madini haya ni mboga za kijani, mawe, ndengu, soya, matunda kama maembe, ufuta (simsim) pamoja na nyama, hasa maini na mayai.

Ubongo wa mwanadamu aliye hai hufanya kazi kila wakati awe macho au amelala. Utendaji kazi wake huendesha na glukosi mwilini. Kwa hivyo, vyakula vyenye sukari hii ni muhimu kuliwa. Hata hivyo, lazima mtu awe mwangalifu na kuhakikisha kuwa mwili una kiwango cha sukari kisicho hatarisha maisha. Haya yanawezekana kwa kula vyakula vyenye nyuzinyuzi kama vile mboga na matunda.

Njia ya pili ni kupiga marufuku vileo kama pombe na nikotini. Vileo hivi huathiri utaratibu wa kunasa, kuhifadhi na kutoa yaliyo ubongoni.

Iwapo mtu ana tatizo la kuyakumbuka majina ya watu, ni muhimu kufanya mazoezi ya kusikiliza kisha kurudia majina hayo wakati wa mazungumzo. Ni bora kulihusisha jina na sura ya mtu. Kwa njia hii ubongo utanasa jina na kile kinacholengwa. Woga na kuvurugika kiakili ni mambo mengine tunayopaswa kuepuka kila wakati. Ni kawaida mtu kupata woga wakati anapokabili jambo asilokuwa na uhakika na matokeo yake kama mtihamu au mahojiano. Lakini unapaswa kuwa makini. Woga huo usikiuke mpaka na kumvuruga kiakili. Vurugu hizi huathiri kilichohifadhiwa ubongoni na pia namna ya kukitoka. Halikadhalika, mwili wenye siha nzuri huhakikisha kuwa ubongo ni timamu. Wataalamu wengi wa siha wanakubali kuwa na mazoezi ya kunyoosha viungo hustawisha ubongo na hivyo kuhakikisha kuweko kwa uwezo wa kukumbuka mambo. Ni muhimu kuwa na taratibu ya kunyoosha viungo kila wakati. Fauka ya hayo, mazoezi ya kiakili, kama vile kusoma makala yanayovutia, kujaza mraba na michezo mingine kama mafumbo, vitanza ndimi ni muhimu katika kustawisha uwezo wa kukumbuka.

Jamii ya watu wenye uwezo wa kuyakumbuka mambo ni jamii iliyopiga hatua kimaendeleo. Ni jukumu la kila mmoja wetu kuimarisha uwezo wa kukumbuka kila wakati.

Maswali.

- (a) Fupisha ujumbe wa aya sita za mwanzo kwa maneno..(maneno 90 - 100) (alama 9, 1 ya mtiririko)
Matayarisho
- (b) Fupisha aya tatu za mwisho kwa maneno 40 - 50) (alama 6, 1 ya mtiririko)
Matayarisho

3. **MATUMIZI YA LUGHA.** (alama 40)

- (a) Tofautisha sauti zifuatazo. (alama 2)
(i) /m/ na /n/
(ii) /e/ na /a/
- (b) Andika maneno mawili yenye muundo ufuatao wa silabi: Kiyeyusho na irabu. (alama 1)
- (c) Pambanua viungo vya kisaruifi katika kitenzi. (alama 3)
Tuliwalimia
- (d) Tunga sentensi ukitumia 'vile' kama; (alama 3)
(i) Kiwakilishi
(ii) Kivumishi
(iii) Kielezi.
- (e) Kwa kutolea mfano, tofautisha kati ya mzizi huru na mzizi fungu. (alama 2)
- (f) Andika kinyume cha sentensi ifuatayo; (alama 2)
Wavulana watatu wanaingia darasani kwa haraka.
- (g) (i) Eleza maana ya kirai. (alama 2)
(ii) Bainisha aina za virai katika sentensi ifuatayo; (alama 2)
Gari lilianguka kando ya barabara.
- (h) Yakinisha sentensi ifuatayo; (alama 2)
Asingefika mapema asingempata mwalimu wake.
- (i) Andika katika hali ya udogo wingi. (alama 2)
Nyundo iliyokuwa kwenye kikapu imeibwa.
- (j) Tunga sentensi kudhihirisha matumizi ya parandesi. (alama 2)

- (k) Tunga sentensi kuonyesha wakati ujao hali timilifu. (alama 2)
- (l) Changanua sentensi ifuatayo kwa njia ya jedwali. (alama 4)
Ali alimlaumu Juma ilhali kosa lilikuwa la Hassan
- (m) Tunga sentensi ukitumia kivumishi kimilikishi cha nafsi ya tatu umoja pamoja na nomino ya ngeli ya I - I. (alama 2)
- (n) Andika upya sentensi ifuatayo kulingana na maagizo. (alama 2)
Dawa ilimfanya mtoto afe. (tendesha)
- (o) Sahihisha (alama 2)
Hapa mna siafu wengi.
- (p) Andika maana mbili zinazojitokeza katika sentensi ifuatayo. (alama 2)
Osundwa amenitupia tiara.
- (r) Tunga sentensi moja kudhihirisha matumizi ya -ndi-. (alama 1)
- (s) Tunga sentensi moja kudhihirisha matumizi mawili ya neno “kaa”. (alama 2)

4. **ISIMUJAMII** (alama 10)

Eleza jinsi shughuli zifuatazo zimechangia kukua kwa Kiswahili nchini;

- (a) Vyombo vya habari. (alama 3)
- (b) Uchapishaji (alama 2)
- (c) Elimu. (alama 3)
- (d) Kiswahili kuteuliwa kuwa lugha rasmi nchini. (alama 2)